

Het tijdschrift waarover in het voorjaar van 1941 in het Lijsternest werd gepraat

R.F. LISSENS

Recentelijk kwam Kathryn Smits in de kijker van de Streuvelskenners met haar belangwekkende monografie *Een nieuwe kijk op de jonge Streuvels*.¹ Niet lang daarna publiceerde zij met de medewerking van Toon Breës een essay over de druk die Stijn Streuvels tijdens de eerste oorlogsjaren (1940-1941) ondervond vanwege zijn Duitse uitgever Adolf Spemann, eigenaar van de uitgeverij J. Engelhorn's Nachf. Adolf Spemann (Stuttgart), en gelijktijdig van de kant van de Propaganda-Abteilung te Brussel zowel als van het Rijksministerie voor volksvoorlichting en propaganda. Het essay verscheen in *Wetenschappelijke Tijdingen*.² Het steunt op twee eerdere publikaties van Kathryn Smits.³ De gebeurtenissen worden in de nieuwe studie meer in detail besproken aan de hand van tot nu toe niet gepubliceerd archiefmateriaal. Een inleidende alinea meldt dat er bovendien nieuwe conclusies worden getrokken, vooral in verband met de geschiedenis van de DeVlag. Precies omtrent dit laatste punt heb ik enkele bedenkingen. Vooraleer hierop in te gaan veroorloof ik me een rechtzetting.

Zoals de auteurs K. Smits en T. Breës het vermelden, hield Streuvels eind mei 1935 een lezing uit eigen werk aan de universiteit te Hamburg. De context waarin dit gebeuren zich afspeelde was Nederlands/Nederduits. De man achter de schermen was de bedrijvige Antoon Jacob, op dat ogenblik lector Nederlands. Met verbazing lees ik: "*Streuvels heeft bij deze gelegenheid niet in het Duits gesproken of uit Duitse vertalingen van zijn werk voorgelezen.*"⁴ Schrijver dezes was aanwezig. Hij zette toen te Hamburg zijn studie in de Duitse literatuurwetenschap voort, die hij te Leuven begonnen was. Dit kon dankzij een reisbeurs die hem was toegekend als laureaat van de interuniversitaire wedstrijd.

1. K. SMITS, *Een nieuwe kijk op de jonge Streuvels. De briefwisseling met Emmanuel De Bom en het werk uit de eerste jaren*, Kapellen, 1993.

2. K. SMITS en T. BREËS, Stijn Streuvels tussen hamer en aanbeeld. De traumatische jaren 1940-1941, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 52, nr. 4, 1993, blz. 214-237.

3. Zie: Stijn Streuvels. Zur deutschen Rezeption eines flämischen Dichters, alsook: Stijn Streuvels (2). Ein flämischer Dichter im Netz des Nationalsozialismus, in: *Zeitschrift für deutsche Philologie*, jg. 105, 1986, blz. 543-567; jg. 107, 1988, blz. 572-585.

4. K. SMITS en T. BREËS, *o.c.*, blz. 219, noot 15.

Hij kwam tevens poolshoogte nemen van de Nederduitse letteren. Over het optreden van Streuvels voor een volgelopen auditorium berichtte hij in een artikel in het weekblad *Nieuw Vlaanderen*⁵. Streuvels sprak een inleidend woord uit, met een paar gemoedelijk humoristische trekjes “*in het koddigste Westvlaams Duits (of Duits Westvlaams?) dat ik ooit hoorde.*”

Hij maakte het kort en besloot met “*Jetzt geht’s los*”.

“*Met een grootse schildering van de morgen over Vlaanderen begint hij. Het stuk is wat zwaar, vooral in zulk een kreupele taal die geen Umlaut of geen h erkent, en alle g’s met een flinke Westvlaamse ademstoot als h’s uitblaast.*”

Als tweede stuk las Streuvels *Een pijp of geen pijp*, nu in het Nederlands. Het derde was een fragment uit *Prutske*, opnieuw in het Duits. Hij eindigde met *De witte zandweg*. Het artikel vermeldt niet in welke taal hij deze tekst voordroeg. Commentaar lijkt mij overbodig. Tenzij misschien de vraag waarom de auteurs het wenselijk achten te verklaren dat Streuvels een lezing voor een Duits publiek houdt zonder een woord Duits te spreken.

Situering van een hypothese

Het essay van Smits en Breës bevat drie kernen: ten eerste, de niet-aflatende bemoeienissen van Spemann om Streuvels tot een lezingentournee in Duitsland te bewegen. Ten tweede, aansluitend hierop zijn bezoek aan het Lijsternest in maart 1941, waar een ultieme poging wordt ondernomen om Streuvels te overreden in Duitsland op te treden en waar ook wordt gepraat over een niet-geïdentificeerd tijdschrift. Ten derde de perikelen rondom het MÜNSTERSE EREDOCTORAAT verderop in 1941.

Bij de behandeling van het eerste punt en het laatste geven de auteurs Smits en Breës blijk van een dossierkennis en een inlevingsvermogen die alle lof verdienen. Grote moeite heb ik daarentegen met de manier waarop zij hun tweede punt, het bezoek aan het Lijsternest en vooral het tijdschrift, ontwikkelen, hoezeer ik hun scherpe speurzinnigheid en hun gedurfde combinaties ook waardeer.

De auteurs poneren de stelling dat de Propaganda-Abteilung te Brussel in de persoon van Dr. Friedhelm Kaiser, leider van het departement cultuur en overigens SS-Obersturmführer in de persoonlijke staf van de Reichsführer-SS Heinrich Himmler, gebruik maakt van het bezoek van Spemann aan het Lijsternest om, met laatstgenoemde als ‘dekmantel’ en ‘argeloze figurant’ (blz. 225), contact te zoeken met Streuvels teneinde diens medewerking aan de DeVlag te verkrijgen. Het is niet duidelijk wat hier met ‘medewerking’ bedoeld wordt. Een leidende positie

5. Brief uit Hamburg. Streuvels leest, in: *Nieuw Vlaanderen*, jg. 1, nr. 23, 8 juni 1935, blz. 12.

binnen het tijdschrift dat een centrale rol speelt in de argumentatie van Smits en Breës, of in de DeVlag-organisatie zelf? Dit laatste vooruitzicht wordt in ieder geval onder ogen genomen en als kroon op de bewijsvoering gezet.⁶

Volgende bronnen worden gebruikt: in de eerste plaats de notities die Spemann van zijn reis naar Vlaanderen heeft gemaakt.⁷ Vervolgens een brief van 6 juli 1987 van Kaiser – toen negenenzeventig jaar oud – aan Kathryn Smits. Tenslotte een gelegenheidsartikel van Kaiser in de *Berliner Börsenzeitung* van 3 oktober 1941, geschreven naar aanleiding van Streuvels' zeventigste verjaardag.

Nu de feiten. Ik vat samen en houd me strikt aan wat in de bronnen wordt meegedeeld.

Spemann is tweemaal te gast in het Lijsternest: op 13 maart voor de koffie en de volgende dag voor het middagmaal. Bij het eerste bezoek is Kaiser anderhalf uur aanwezig. Hij heeft Spemann, die zijn reis is begonnen met een bezoek aan de Propaganda-Abteilung te Brussel, naar het afgelegen Ingooigem gebracht.

Later, in zijn brief van 1987 aan Kathryn Smits zal hij schrijven dat hij in de reis van Spemann de kans heeft gezien om Streuvels te leren kennen. Hij schatte de Vlaamse auteur zeer hoog. Als leider van het departement cultuur, zo schrijft hij, “kon ik, toen dr. Spemann Stijn Streuvels wilde bezoeken, hem dat gemakkelijk maken, doordat ik zelf de reis als dienstreis opgaf en dr. Spemann ‘meenam’.” (blz. 223). Van de kant van Kaiser komt de rit naar Ingooigem veeleer geïmproviseerd voor.⁸ Hoe dan ook, tijdens het bezoek zet Kaiser zijn plan in verband met het tijdschrift uiteen.⁹

6. “Er kan nauwelijks twijfel over bestaan, dat men hem tot een of andere belangrijke functie in het kader van het DeVlag-project wilde overhalen. Het is meer dan waarschijnlijk, dat hem bij deze gelegenheid aanlokkelijke voorstellen gedaan werden.” K. SMITS en T. BREËS, *o.c.*, blz. 226.

7. De reisnotities van Spemann zijn onvolledig (slechts blz. 8-12) aanwezig in het *Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven* (AMVC), Antwerpen, in de oorspronkelijke ordner van Spemanns uitgeverij met op de rug: Autoren, Streuvels 1, vom 20. März 1934 bis 21. Mai 1943. Getypt reisverslag. Blz. 1-7 ontbreken. De bewaarde bladzijden bevatten het relaas van het bezoek te Ingooigem (blz. 8-11). De ordner draagt het nummer 100603/198. Ik dank mevrouw D. Demey-Lateur (Gent) voor de toestemming, mede namens mevrouw I. Baert-Lateur, om inzage te nemen van de briefwisseling Streuvels-Spemann, waarbij de ordner behoort. Smits en Breës vermoeden dat Spemann of zijn erfgenamen blz. 1-7 vernietigd hebben. Zie K. SMITS en T. BREËS, *o.c.*, blz. 221, noot 24.

8. Spemann dacht oorspronkelijk na zijn besprekingen te Brussel verder te reizen naar Kortrijk. Zie K. SMITS en T. BREËS, *o.c.*, blz. 225, noot 38. Hij had daar blijkbaar gereserveerd.

9. “Trägt auch seinen Plan wegen der Zeitschrift vor.” Zie de reisnotities van Spemann, AMVC, oorspronkelijke ordner van Spemanns uitgeverij (zie voetnoot 7), nummer 100603/198, blz. 8.

Na het vertrek van Kaiser blijven de gastheer en de uitgever nog twee uren doorpraten. Spemann zal te Kortrijk logeren. Hij vergeet de zakelijke kant van zijn bezoek niet. Zeer onlangs heeft Streuvels een grote voordrachtsreis in Duitsland, die door Spemann samen met het Rijkswaterstaat voor volksvoorlichting en propaganda tot in de puntjes gepland was, op het nippertje geweigerd. Nu doet Spemann een nieuw aanbod: een 'kleinere' lezingentournee (uiteraard ook een promotiecampagne voor de uitgever). Andermaal vangt hij bot. Vervolgens komt hij onderhandelen over het opnemen van een vertaling van *De maanden*, van de *Herinneringen* (te beginnen met *Heule*, dat op stapel staat) en van verhalenbundels in zijn fonds. Op *Levensbloesem* is hij niet happig.

Zij spreken dan nog over het tijdschrift. Streuvels vindt de zaak geweldig moeilijk. Hij meent dat Kaiser geen redacteur zal vinden. Filip De Pillecyn is niet de geschikte man om iets te leiden.¹⁰ Het probleem is trouwens dat de Vlamingen allemaal veel te individualistisch zijn.¹¹ Terloops, een redacteur die leidt (*"etwas leiten könne"*) betekent in de context een man die de touwtjes in handen heeft.

De hypothese: van deze enkele regels over de moeilijkheid om het tijdschrift op te starten, die door Streuvels geopperd wordt, gaan Smits en Breës uit om hun stelling op te bouwen. Zij poneren met grote stelligheid: *"Met dit niet verder geïdentificeerde tijdschrift kan alleen maar het orgaan van de DeVlag (Vlaamsch-Duitsche Arbeitsgemeenschap - Deutsch-Vlämische Arbeitsgemeinschaft) bedoeld zijn."*¹² Teneinde dit verrassend inzicht waar te maken interpreteren de auteurs de reis van Kaiser als een dienstreis, wat ze volgens de boven aangehaalde bewoordingen uit

10. Dat de naam van De Pillecyn tijdens de gesprekken gevallen is wekt geen verwondering. Filip De Pillecyn (1891-1962) is geen onbekende bij de Duitse instanties. Hij is lid van de (nieuwe) Nederlandse Cultuurraad, die op 7 november 1940 geïnstalleerd werd. Cyriel Verschaeve was voorzitter; Jef Van De Wiele, stichter en leider van de DeVlag in Vlaanderen, secretaris. Met deze laatste reist hij in december 1940 naar Berlijn. Zij voeren er de besprekingen met de leiding van de Reichskulturkammer met het oog op een nieuwe ordening van het cultuurleven in Vlaanderen. Informatie uit: F. SEBERECHTS, *Jef van de Wiele (1903-1979): Een biografische schets. Deel 2: Jef van de Wiele 1940-1979*, in: *Verschaeviana. Jaarboek 1990-1991*, Brugge, 1992, blz. 265-340, gegevens op blz. 277-280. Men vindt F. De Pillecyn in 1940-1941 overal in de eerste rij als het om literair-culturele aangelegenheden gaat, evenals J. Van De Wiele die initiatieven en oproepen als 'letterkundige' ondertekent.

11. *"Wir sprechen dann noch über die Zeitschrift (onderstreept in de tekst). Er hält die Sache für ungeheuer schwierig, denn er glaubt, Kaiser werde keinen Redakteur finden. Pillecyn sei ja ein guter Journalist und Schriftsteller, aber er bezweifle, dass er etwas leiten könne. Das sei überhaupt eben die Schwierigkeit, denn die Flamen seien alle viel zu individualistisch."* Reisnotities Spemann, AMVC, oorspronkelijk ordner van Spemanns uitgeverij, (zie voetnoot 7), nummer 100603/198, blz. 10.

12. K. SMITS en T. BREËS, *o.c.*, blz. 223.

zijn brief van 1987, duidelijk niet was. Zij blijven erbij dat Kaiser in het Lijsternest in feite iets 'te zoeken had'.¹³ In een voetnoot tekenen zij daarbij aan dat Kaiser zeker persoonlijke belangstelling voor Streuvels heeft gehad, zoals uit zijn latere brief is op te maken. "Alleen", voegen zij eraan toe, "deelt hij niet mee, wat hij met deze dienstreis voorhad."¹⁴

Kaiser is niet op dienstreis, hij heeft geen opdracht te vervullen. Het valt echter niet te loochenen dat hij van zijn bezoek profiteert om *zijn* plan in verband met een tijdschrift uiteen te zetten. Dat staat duidelijk in de tekst van Spemann. Maar waarom kan dat alleen het orgaan van de DeVlag zijn? Hiervoor laten Smits en Breës een andere factor meespelen. Zij weiden namelijk uit over de reorganisatie van de DeVlag die twee maanden na de gesprekken in het Lijsternest plaats zou hebben en die als een soort 'coup'¹⁵ van de SS wordt voorgesteld. Dr. Rolf Wilkening, de spil van de Duitse vleugel van de DeVlag, zal op 21 mei 1941 geheime besprekingen hebben te Berlijn, die inderdaad in de onderwerping van de DeVlag aan de SS zullen resulteren. Meteen zal van een culturele vereniging worden overgegaan naar een politieke beweging. Het plan van Kaiser zou in die reorganisatie passen, bepaaldelijk op het culturele vlak. Daaromtrent kunnen de auteurs echter geen enkel positief element aanbrenge. Het blijft bij het stellen van vragen en het maken van loutere veronderstellingen.

Welnu nergens, op geen enkele bladzijde van de uitgespitte bronnen, komt de naam voor van het tijdschrift. En nergens valt een vermelding van of ook maar een herkenbare verwijzing naar de DeVlag te bekennen, noch als vereniging of als organisatie, noch als tijdschrift. Nochtans bouwen de auteurs op dit laatste punt, het orgaan van de DeVlag, hun bewijsvoering op.

De bewering dat er tijdens dit bezoek met Streuvels gesproken werd over de toen aan de gang zijnde streng geheime reorganisatie van de DeVlag, berust dan weer op een andere bewering dat de notities van Spemann dit tussen de regels zouden verraden.¹⁶

Het wordt moeilijk om onze gidsen in hun hypothetisch denken te volgen.

De hypothese omtrent de DeVlag getoetst

Inzake informatie met betrekking tot het tijdschrift zijn de auteurs even zuinig als Spemann. Zij schijnen er alvast geen rekening mee te houden dat *De Vlag* al een

13. Ibidem, blz.223.

14. Ibidem, blz. 223, noot 29.

15. Ibidem, blz. 224.

16. Ibidem, blz. 221.

tijdje geregeld verschijnt in de periode van de gesprekken in het Lijsternest. Na het uitbreken van de oorlog in september 1939 heeft Jef Van De Wiele de activiteit van de DeVlag in Vlaanderen stilgelegd. In augustus 1940 laat hij het blad opnieuw verschijnen. Hij stoort zich niet aan het negatief antwoord dat Reeder, de chef van de Militärverwaltung te Brussel, heeft gegeven op zijn schriftelijk verzoek om publicatie. Dit doordrijven van de eigen wil is kenmerkend voor de gedragslijn die de DeVlag de hele oorlog lang zal volgen. In dit beginstadium is het optreden van Van De Wiele mogelijk dankzij de steun van R. Wilkening die als lid van het propagandaministerie niet onder de Militärverwaltung ressorteert. Dit alles is via de literatuur over dit onderwerp bekend.

Het augustusnummer van 1940 is het eerste van de derde jaargang. De redactie – dat is Van De Wiele – kondigt aan dat het tijdschrift voortaan als maandblad zal verschijnen, een belofte die zal nagekomen worden. De Militärverwaltung reageert niet. De aflevering telt veertig bladzijden, tegen de gewoonte in uitsluitend Nederlandse teksten. Om de afwezigheid van Duitse kopij te verklaren, worden moeilijkheden met het postverkeer ingeroepen. Men wil dus snel te werk gaan. Binnen op het omslag vinden we volgende gegevens: links, voor het Nederlands gedeelte – zo heet het – hoofdredacteur Dr. Jef Van De Wiele (verder geen redactie), beheer Uitgeverij Steenland, Kortrijk; aan de rechterkant alleen de vermelding “*Verantwortlich für den deutschen Teil: Dr. Lutz Pesch (z(ur) Z(eit) bei der Wehrmacht)*”.

Deze dubbele opstelling komt ongewijzigd terug in elk van de volgende zeven nummers (september 1940 tot en met maart 1941), behalve dat Pesch een Stellvertreter erbij heeft gekregen. Vanaf het nummer van april 1941 valt een totaal andere schikking op: nu staat het Duits redactioneel bestand eerst (links) en komt het Vlaamse op de tweede plaats (rechts), iets wat sedert het allereerste nummer (jg. 1, nr.1, november 1936) nooit is gebeurd, – symptoom van de ingezette Duitse dominantie? ‘Hauptschriftleiter’ is Dr. R. Wilkening, bijgestaan door een Stellvertreter (Pesch) en twee redactieleden; ‘hoofdredacteur’ blijft Van De Wiele, bijgestaan door een redactiesecretaris en vier rubriekstitularissen, onder wie Filip De Pillecyn.

Deze schikking wordt aangehouden in de volgende nummers, mei, juni, juli, met welk laatste de derde jaargang wordt afgesloten. Verder hoeven we niet te gaan voor het probleem dat ons bezighoudt.

Het is me niet bekend of de afleveringen telkens verschijnen in de maand die ze op het titelblad dragen. De tijdschriften die daarin slagen, zijn niet zo talrijk. Het punt is van belang omdat het aprilnummer van 1941 een reorganisatie laat zien die men één of twee maanden later zou verwachten, als men rekening houdt met de reis van Wilkening naar Berlijn op 21 mei. Klopt het verschijnen met de vermelding van de maand, dan is de reorganisatie eerder begonnen dan gewoonlijk wordt aangenomen, tenminste wat het tijdschrift betreft. Van Vlaamse kant zijn

de rubriekstitularissen dezelfde als de referenten van wat intussen de DeVlag-organisatie is geworden.

Wat voor een plan zou Kaiser in de hypothese van Smits en Breës uiteen hebben kunnen zetten in verband met een tijdschrift dat al sinds augustus om de maand verschijnt? *De Vlag* is het terrein van Van De Wiele en Wilkening. Zij hebben het voor het zeggen. Bij de reorganisatie heeft Van De Wiele zijn leidende positie gehandhaafd. Hij heeft haar geconsolideerd met een heuse redactie die hij overigens als leider van de hele Vlaamse DeVlag-organisatie in de hand heeft. *De Vlag* is in zekere zin zijn tijdschrift.¹⁷ Er kan hier geenszins sprake geweest zijn van de kwestie om een redacteur te vinden (*“Kaiser werde keinen Redakteur finden”*, zie boven). Er is er één. Wie hem gekend heeft weet dat hij zich niet opzij liet dringen. En dat hij mans genoeg was en de situatie voldoende kon inschatten om zelf zijn medewerkers te kiezen.

Voorts is ook de naam van Filip De Pillecyn in DeVlag-verband opgedoken. Hij is rubriekstitularis voor cultuur op het niveau van de andere titularissen: Kunst, Economie en Sociale Politiek. Hij behoort tot de staf van Van De Wiele. Leiden zal hij dus niet hoeven te doen.

Onopgehelderde vragen

Het zal voldoende duidelijk zijn dat de stelling dat Kaiser contact heeft gezocht met Streuvels om hem tot medewerking aan de DeVlag (of *De Vlag?*) te bewegen, hoe dan ook niet gefundeerd is. Bijkomend kan de vraag gesteld worden waarom Van De Wiele of Wilkening dat niet zelf gedaan hebben. Zolang er geen bewijzen gevonden worden, is deze valstrik voor Stijn Streuvels niet gespannen geweest. Graag erken ik echter de verdienste van de auteurs, de notities van Spemann opgediept te hebben en niet te zijn voorbijgegaan aan het probleem dat dit ooggetuigenverslag stelt. Daardoor komt vast te staan dat de Duitse propaganda, en in dit geval zeer concreet de leider van het departement cultuur bij de Propaganda-

17. Voor de oorlog richtte hij te Leuven als student een bescheiden tijdschriftje op in zijn milieu van de germanistiek: *Germania. Tijdschrift van en voor germanisten en oud-germanisten*, jg. 1, 7 nrs., november 1934-juni 1935, dat werd omgedoopt tot: *Germania. Tijdschrift voor Germanistiek en Geschiedenis*, jg. 2, 7 nrs., november 1935-juni 1936, wegens de inbreng van jonge historici. Deze periodiek wist hij bij de stichting van de DeVlag om te buigen tot het orgaan van de vereniging die zich als doel stelde Vlaamse en Duitse ‘cultuurdragers en wetenschappers’ (cfr. prospectus) met gemeenschappelijke belangstelling bijeen te brengen, hoofdzakelijk door het uitwisselen van professoren en studenten en het organiseren van cultuurdagen.

Abteilung, tijdens het voorjaar van 1941 middelen overwoog – parallel lopend met de pogingen van de cultuurdienst van de Militärverwaltung? – om vat te krijgen op de literatuur. Kaiser had plannen voor een tijdschrift en hij zocht een redacteur. Hierbij houden de zekerheden op.

Ruim een half jaar voor het bezoek van Spemann en Kaiser aan het Lijsternest werden pogingen ondernomen om een algemeen tijdschrift voor letteren en kunst in het leven te roepen. Het initiatief is niet onbekend.¹⁸

Dat tijdschrift was een vreemd geval. Benevens zijn rol van periodiek in de gangbare opvatting, nam het de taak op zich om boven de versnippering en de verdeeldheid de noodzakelijk geachte eenheid tot stand te brengen (of te bevorderen: de tekst leent zich tot interpretatie)

*“in doelstelling en organisatie van het literaire leven in Vlaanderen (d.i. in de letterkundige bedrijvigheid de grootere eenheid van het kunstleven reeds voorbereiden).”*¹⁹

Deze ongewone opzet bracht een uitgebreide redactiestructuur sui generis met zich mee, opklimmend van een brede basis van ‘bijzondere comité’s’ in belangrijke steden tot een driekoppige hogere instantie. De oprichting van het tijdschrift vond plaats op 6 augustus 1940 te Mechelen op een bijeenkomst van een tamelijk heteroog gezelschap van schrijvers, plus een uitgever, dat voor de waaier van het literaire leven in Vlaanderen geenszins representatief was.

Het tijdschrift zou onder de naam *Moerland* geïllustreerd en maandelijks verschijnen met ingang van 1 oktober 1940. Er was geen hoofdredacteur voorzien. De be-

18. Het werd aangeraakt door H. VAN DE VIJVER, *Het cultureel leven tijdens de bezetting*, in de reeks *België in de Tweede Wereldoorlog*, dl. 8, Kapellen, 1990, blz.49, een begeleidende uitgave bij BRT-programma’s. De enkele alinea’s die de auteur aan de zaak wijdt, behoeven correcties en aanvullingen. Op Van De Vijver gaat de vluchtige vermelding van het initiatief terug in het opstel van R. VANLANDSCHOOT, *Filip de Pillecyn en de culturele collaboratie, 10 mei 1940 - 14 mei 1941*, in: *100 jaar Filip de Pillecyn*, (Gent), 1992, blz. 181-215; 221-230, speciaal blz. 199.

Maurice Roelants alludeerde (1946) op het tijdschrift in zijn verslag over de oorlogsjaren van de Vereniging van Vlaamsche Letterkundigen die hij als voorzitter behendig door de klippen had gestuurd: *“Overal werd gesproken (tijdens de eerste oorlogsmaanden) van nieuwe, ijverige bedrijvigheid op cultuurgebied, van een groot concentratietijdschrift, waar niemand zou worden uitgesloten, van reorganisatie der bestaande kaders, van aanleuning bij kamers van schilders, beeldhouwers, architecten, musici en zo meer. Zij doken overal als paddestoelen uit den grond op.”* Deze treffende evocatie van de sfeer van die dagen vindt men in het gedenkboek van de vijfenzeventigste verjaardag van de VVL (Vereniging van Vlaamse Letterkundigen), een documentatie bijeengebracht door E.WILLEKENS en B. DECORTE, *Schrijverderwijs*, s.l., 1982, blz. 227.

19. Deze en de volgende bijzonderheden zijn afkomstig uit eigen documentatie.

maning van de meeste redactieniveaus was voorlopig en zou worden aangevuld. Het betrof een project.²⁰

De voorziene datum van verschijnen werd niet gehaald. Er vonden nog besprekingen plaats. Door wie?, met wie? Een heel nieuw project kwam uit de bus. De ambitie het algemeen tijdschrift, verheven boven alle andere, – ook literaire – te zijn bleef de impuls. Het was de bedoeling alle scheppende krachten in Vlaanderen te bundelen, maar nu uitdrukkelijk “zonder uitsluiting van groepen of personen om extra-creatieve redenen, als wijsgeerige of godsdienstige overtuiging.”

Men wilde uitgaan van de “*allerbreedst mogelijke basis van medewerking*” en zag daarom zelfs van een standpuntverklaring af. Dit ging onthutsend ver: “*de namen van de redactieleden (moesten) geenszins als richting-gevend worden aangezien, doch wel als een aanduiding der verantwoordelijkheid voor de bijdragen die in de onderscheidene rubrieken zullen verschijnen.*”

Het oorspronkelijke project onderging een gedaanteverwisseling. Geen spoor meer van het voorheen als innoverend benadrukt organisatorisch oogmerk in het kader van de ordening van het cultureel leven. Zelfs de naam *Moerland* bleef achterwege.²¹ Alleen was weer geen hoofdredacteur voorzien. Het tijdschrift zou maandelijks verschijnen, ongeveer tweeënnegentig bladzijden dik en rijk geïllustreerd, het eerste nummer in januari 1941.

Het plan werd niet uitgevoerd. *De Stroom*, als op deze titel zou worden uitgevaren, kwam niet in beweging. Het avontuur van *Moerland/De Stroom* mislukte nog eer het jaar ten einde was. Daarna vind ik geen tekenen meer van leven. Waarom het verkeerd uitliep weet ik niet. Herman Van De Vijver, die deze zaak bekeken heeft, schrijft dat de precieze reden waarom het tijdschrift niet van de grond kwam, niet duidelijk is.

20. Een persmededeling gaf de indruk dat alles in kannen en kruiken was. Het AMVC bezit twee gelijklopende kranteknipfels, één uit *Volk en Staat*, 22 augustus 1940, en één uit *Vooruit*, 30 augustus 1940, beide in map *Moerland*, M 6886. De tekst luidt als volgt: “*Een nieuw letterkundig tijdschrift ‘Moerland’.*” “*Een aantal letterkundigen die te Mechelen vergaderden, hebben besloten tot de oprichting van een nieuw geïllustreerd tijdschrift, dat op 1 Oktober e.k. onder de naam ‘Moerland’ zal verschijnen. Het tijdschrift zal ten dienste staan van de gemeenschapskunst. Bijzondere comité’s zullen over het gansche land worden verspreid. Het algemeen comité bestaat uit de heeren: Dr. Ph. de Pillcyn, Dr. J. van de Wiele en Urbain van de Voorde. Redaktiesecretaris is Paul de Vree.*”

De standpuntverklaring was geforceerd in de richting van ‘gemeenschapskunst’.

21. Men voelde intussen wat voor *De Stroom*: een herinnering aan het tijdschrift van activistische signatuur *De Stroom. Algemeen Tijdschrift voor Vlaanderen*, dat van 15 juli tot 15 oktober 1918 te Antwerpen verscheen en het tot vier nummers bracht? Tot de allereerste dagen van november 1940 komt deze nieuwe titel echter niet voor in de documentatie in mijn bezit.

Gesteld dat het de moeite loont de vage vermelding bij Spemann aan een nader onderzoek te onderwerpen, dan is het misschien interessant de richting van zo'n algemeen Vlaams tijdschrift, misschien in de tweede versie, als hypothetisch uitgangspunt te nemen om ons een idee te vormen van het plan waar Kaiser het over had.

Op basis van de gegevens die Kathryn Smits en Toon Breës in hun essay verstrekken, is Kaiser sinds 1940 werkzaam voor de Propaganda-Abteilung (blz. 223). Is het denkbaar dat hij, gezien zijn hoge functie, niet bekend zou zijn geweest met het verloop van het tijdschriftproject? Ik meen persoonlijk van niet. Het plan dat hij uiteenzet ten huize van Stijn Streuvels, kan uiteraard onmogelijk het lanceren geweest zijn van *Moerland* of *De Stroom*. Chronologisch zou de hypothese niet kloppen. Wel kan het een poging betreffen om het project vlot te krijgen of om een nieuw project te starten.

Dit lijkt me een plausibele verklaring. De keuze staat vrij, maar we hebben geen bewijzen. Wel mogen we aannemen dat Kaiser een tijdschrift wilde promoten dat zou bijdragen tot de verspreiding van de Nieuwe-Orde-ideologie. En waarschijnlijk dacht hij ook aan een literair tijdschrift of een periodiek van algemeen culturele aard waarin de literatuur het leeuwedeel zou krijgen. Waarom anders zou hij met Streuvels over het plan gepraat hebben? Deze laatste genoot immers onder de gevestigde Vlaamse schrijvers, het grootste prestige in Duitsland. En waarom anders zou de naam van de andere letterkundige, F. De Pillecyn, in het gesprek gevallen zijn als mogelijk (hoofd)redacteur?

Deze beschouwingen zouden niet rond zijn, indien ik er niet aan herinnerde dat in juni 1942 de eerste aflevering verscheen van *Westland* met als ondertitel *Kultureel-letterkundig tijdschrift voor Vlaanderen* onder leiding van Dr. Philip de Pillecijn (sic). Kaiser is op dat moment al naar andere oorden vertrokken.²² De Pillecyn dus op de stoel van de hoofdredacteur. Is hij het die de draad weer heeft opgenomen? Was hij eerder de drijvende kracht achter *Moerland*? Uit zijn inleidende verklaring vernemen we dat *Westland* niet het orgaan van een klik, een groep of een partij is. Het wil het spiegelbeeld geven van de verscheidene wezens-trekken die de literatuur van het huidige Vlaanderen karakteriseren en de geest van het levende Vlaanderen vertolken. Op die manier meent het de culturele vernieuwing van onze volksgemeenschap dienstig te zijn. Het zal zijn taak vervullen "... met de erkenning van de scheppende persoonlijkheid van den kunstenaar en de

22. Uit de brief van Kaiser aan Kathryn Smits: "Al vlug na die reis (naar het Lijsternest) werd ik verplaatst naar een andere propaganda-eenheid, die later naar Rusland trok"; zie: K. SMITS en T. BRÉES, *o.c.*, blz. 226, noot 41.

belijdenis van de verbondenheid van den kunstenaar met de gemeenschap...”²³

Dit alles klinkt, uitgepuurd, als een echo van de verklaringen en bekommernissen van het ongeboren eenheidstijdschrift. Vooral de hier laatst aangehaalde woorden doen denken aan de standpuntverklaring van *Moerland* die het wij-gevoel liet primeren en tevens de “*persoonlijkheidsvorming*” aanvaardde.

Lang zou De Pillecyn niet op zijn stoel zitten. Vanaf aflevering 5, januari 1943, verdwijnt hij met naam en hoedanigheid uit het tijdschrift dat nog augustus 1944 haalt, maar waarin hij behalve het inleidend woord geen letter heeft gepubliceerd.²⁴ Zou Streuvels het goed bekeken hebben? Zo zijn we dan terug bij ons uitgangspunt beland.

EM. PROF. DR. R.F. LISSENS,
GEBLADERTELAAN 2A, B-1180 BRUSSEL

23. *Westland, Kultureel-letterkundig tijdschrift voor Vlaanderen*, jg. 1, juni 1942, nr. 1, blz. 4.

24. Hij komt niet eens voor in de lijst van de vijftientig ‘vaste medewerkers’ die de ‘algemeene leiding’ vervangt. In de tweede en de laatste jaargang (8 afleveringen, oktober 1943-augustus 1944) verdwijnt ook deze lijst.

Bedrijvig sinds de zomer van 1940, heeft De Pillecyn de top van de collaborerende literaire sector weten te bereiken (Verschaeve is ‘hors concours’).

Kan men het als volgt stellen: De Pillecyn, van motor van *Moerland* tot uithangbord van *Westland*, uiteindelijk het Nieuwe-Orde-eenheidstijdschrift (met de mooie naamsverschuiving)? Heel veel blijft nog in te vullen. Dat is ook de mening van R. VANLANDSCHOOT, *o.c.*, blz. 214-215.